

त्रिवेदेति विशेषावधारणकल्पना ६ । एव-
मन्वदपि उदाहार्यम् ॥ न च हेत्वादीनामन्यतमं
ब्राह्मणमिति लक्षणम् । मन्त्रेष्वपि हेत्वादि-
सदृभावात् । इन्द्रोवासासृष्टिर्हीति हेतुः ।
उदाहियुर्महीरिति तस्माद्दृक्सुच्यते इति
निर्वचनम् । सोममसं विन्दते अप्रचेताः इति
निन्दा । अग्निर्मूर्द्धादिवः इति प्रशंसा । अधः
स्विदासीदुपरिस्विदासीति संशयः । वसन्ताय
कपिल्ललानाकभत इति विधिः । सङ्गमशुलाद-
दृष्टिपरकतिः । यज्ञेन यज्ञमयेजन्त देवा इति
पुराकल्पः । इति करणवहुलं ब्राह्मणमिति
चेत् न इत्यददा इत्ययजथा इत्यपच इति
ब्राह्मणो गायेदित्यस्मिन् ब्राह्मणेन गातये
मन्त्रेतिव्याप्तिः । इत्याहेत्यनेन वाक्येनोपनिबद्धं
ब्राह्मणमिति चेन्न राजाचिदं भगं भव्यीत्याह
यो वा रक्षाः शुचिरस्त्रीत्याह इत्यनयोर्मन्त्रयो-
रतिव्याप्तिः । आख्याधिकारूपं ब्राह्मणमिति चेन्न
यमयमौसंवादस्त्रादावतिव्याप्तिः । तस्मान्नास्ति
ब्राह्मणस्य लक्षणमिति प्राप्तिः । मन्त्रब्राह्मण-
रूपौ द्वैवे वेदभागौ इत्यङ्गीकारान् मन्त्र-
लक्षणस्य पूर्वमभिहितत्वादवशिष्टो वेदभागो
ब्राह्मणमित्येतन्न च भविष्यति । तदेतन्न च ग-
द्वयं जैमिनिः सत्रयामास तच्चोदकेषु मन्त्रा-
ख्याप्रेषु ब्राह्मणग्रन्थे इत्यादि ॥”

विष्णुः । यथा, महाभारते । १३ । १४६ । ८० ।
“ब्रह्मविद्ब्राह्मणो ब्रह्मी ब्रह्मज्ञो ब्राह्मणप्रियः ॥”
शिवः । यथा, तत्रैव । १३ । १७ । १३३ ।
गभस्तिब्रह्मज्ञद्ब्रह्मा ब्रह्मविद् ब्राह्मणो गतिः ॥”
ब्रह्म जानातीति युत्पत्त्या परब्रह्मवेत्तरि, त्रिं)
ब्राह्मणज्ञवः, पुं, (ब्राह्मणवर्षोत्पन्नतया वेदोक्त-
कर्मोक्तमपि आत्मानं ब्राह्मणं ब्रवीतीति ।
ब्राह्मण + ब्र + क + बाहुलकात् न वच्चादेशः ।)
ब्राह्मणजातिमात्रोपजीवी । यथा,—
“विप्रः संस्कारयुक्तो न विद्यं सन्त्यादि कर्म यः ।
नैमित्तिकान् नो जुष्यात् ब्राह्मणज्ञव उच्यते ॥
युक्तः स्यात् सर्वसंस्कारैर्हिजस्तु नियमव्रतैः ।
कर्म किञ्चिन्न कुरुते वेदोक्तं ब्राह्मणज्ञवः ॥
गर्भाधानादिभिर्युक्तस्तथोपनयनेन च ।
न कर्मज्ञान चाधीते स ज्ञेयो ब्राह्मणज्ञवः ॥
अध्यापयति नो शिष्यान्नाधीते वेदसुत्तमम् ।
गर्भाधानादिसंस्कारैर्युतः स्याद्ब्राह्मणज्ञवः ॥”
इति पाद्मोत्तरखण्डे १०६ अध्यायः ॥
तस्मै दाने फलविशेषो यथा,—
“सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणज्ञवः ।
अधीते शतसाहस्रमनन्तं वेदपारगे ॥”

इति मानवे ७ । ८५ ॥

ब्राह्मणयष्टिका, स्त्री, (ब्राह्मणस्य यष्टिरिव । ततः
स्वार्थं संज्ञायाम् वा कन् अत इत्वच् ।) इत्त-
न्निशेवः । वामनहाटी इति भाषा । तत्पर्यायः ।
फेडिका २ ब्राह्मणी ३ पद्मा ४ भार्गवी ५ अङ्गार-
वल्ली ६ वाल्येशाकः ७ वर्धरः ८ वर्धकः ९ ।
इत्यमरः । २ । ४ । ८६ ॥ ब्राह्मणयष्टिः १० ब्रह्म-

यष्टी ११ फड्जिका १२ यष्टी १३ ब्रह्मयष्टिका १४
दुर्वरा १५ अङ्गारवल्ली १६ वाल्येशः १७
ब्राह्मिका १८ । इति श्रुन्दरत्नावली ॥ शृगु-
भवा १६ पथ्या २० खरशाकः २१ हड्डिका
२२ । अस्या गुणाः ।

“भार्गो रूचा कटुस्तिक्ता रुच्योष्णा पाचनी
लघुः ।

दीपनी तुवरा गुल्मरक्तगुन्नाशयेद्द्रुवम् ॥
श्रीयकासकफश्वासपीनसञ्चरमारुतान् ॥”

इति भावप्रकाशः ॥

ब्राह्मणयष्टी, स्त्री, (ब्राह्मणस्य यष्टीव ।) भार्गो ।
इति राजनिर्घण्टः ॥

ब्राह्मणहितः, त्रि, (ब्राह्मणस्य हितः ।) ब्राह्म-
णस्य हितकारी । तत्पर्यायः । ब्राह्मण्यः २ ।
इति जटाधरः ॥

ब्राह्मणायनः, पुं, (ब्राह्मणस्यापत्यम् । “नडादिभ्यः
फक् ॥” ४ । १ । ६६ । इति फक् ।) सुह-
सन्तानजो विप्रः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

ब्राह्मणी, स्त्री, फड्डिका । पृक्ता ।
“सूक्ताण्डक ब्राह्मणीदेवी मरुत्वाला जता
लघुः ।

समुजान्ता वधुः कोटिवर्षालम्बो पिकेत्वापि ॥”
इति भावप्रकाशस्य पूर्वखण्डे प्रथमे भागे ॥
भार्गो । तत्पर्याया यथा,—

“पद्मा गन्धर्वशाका च काञ्ची चाङ्गारपर्येषि ।
भार्य्यन्वयष्टिका ब्राह्मी ब्राह्मणी ब्रह्मचारिणी ॥”
“हरेनुरेगुका कौन्ती ब्राह्मणी हेमगन्धिनी ॥”

इत्युभे वैद्यकरत्नमालायाम् ॥
ब्राह्मण + डीष् ।) ब्राह्मणपत्नी । इति विश्वः ।
(यथा, मनुः । ८ । ३७६ ।

“ब्राह्मणी यद्युजान्ता गच्छेत्तं वैश्यपार्थिवौ ।
वैश्यं पश्यशतं जुष्यात् च त्रियम् स हसिगम् ॥”
वरटी । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ पिपीलिकाभेदः ।
तत्पर्यायः । स्थूलश्रीर्षिका २ । इति हेमचन्द्रः ॥

ब्राह्मणीगमने दोषो यथा,—
“कुलटाविप्रपत्नीनां गमने सुरविप्रयोः ।
ब्रह्महत्याषोडशार्थं पातकम् भवेद्द्रुवम् ॥
तासासुपस्थितानाञ्च गमने तच्चतुर्थकम् ।
व्यागे घर्ष्मां नास्ति पापमित्याह कमलोद्भवः ॥
विप्रपत्नीसतीनाञ्च गमनेन वलेन चेत् ।
ब्रह्महत्याशतं पापं भवेदेव श्रुती युतम् ॥”

इति ब्रह्मवैवर्ते प्रकृतखण्डे ४५ अध्यायः ॥
(बुद्धिः । इयं हि भगवता ब्राह्मणीत्वेन
कल्पिता अर्जुनाय कथिता । यथा, महा-
भारते १४ । ३४ । ११-१२ ।

अर्जुन उवाच ।
“क तु सा ब्राह्मणी क्व ! क चासौ ब्राह्मणवर्धमः ।
याभ्यां सिद्धिरियं प्राप्ता ताभ्यौ वद मेऽनुत्तम ॥
श्रीभगवानुवाच ।
मनो मे ब्राह्मणं विद्धि बुद्धिं मे विद्धि ब्राह्मणम् ।
जेनन्न इति यज्ञोक्तः सोऽहमेव धनञ्जयः ॥”
तीर्थविशेषः । यथा, महाभारते । १३ । ८४ । ५५ ।

“ततो वै ब्राह्मणीं गत्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
पद्मवर्गेन यानेन ब्रह्मलोकं प्रपद्यते ॥”

ब्राह्मण्यं, स्त्री, (ब्राह्मणानां सङ्ग्रहः । ब्राह्मण +
“ब्राह्मणमानवाद्वाद्यत् ॥” ४ । २ । ४२ ।
इति यत् ।) ब्राह्मणसङ्ग्रहः । इत्यमरः । ३ ।
३ । ४१ ॥ ब्राह्मणत्वम् । इति मेदिनी । ये, ६७ ।
(यथा, मनुः । ३ । १७७ ।

“श्रुतं श्रयणमारोयं ब्राह्मण्यो वावधोगतिम् ।
जनयित्वा सुतं तस्यां ब्राह्मण्यदेव हीयते ॥”
ब्राह्मण्यः, पुं, श्रयिण्यहः । इति श्रुन्दमाला ॥

ब्राह्मसूक्तैः, पुं, (ब्राह्मी ब्रह्मदेवताको सूक्तैः ।)
अरुणोदयकालस्य प्रथमदृक्दृश्यम् । ब्राह्म-
सूक्तैर्माह पितामहः ।

“रात्रिश्च पश्चिमे यामे सूक्तौ ब्राह्म उच्यते ।”
पश्चिमे यामे शेषार्द्धप्रहरे । शेषार्द्धप्रहरे ब्राह्मी
सूक्तं इति मदनपारिजातात् । तत्रापि सूर्यो-
दयात् प्राक् अर्द्धप्रहरे इति सूक्तौ तत्राद्यो
ब्राह्मः द्वितीयो रौद्रः । इत्याहिकतत्त्वम् ॥ * ॥

“ब्राह्मी सूक्तैर्चोत्तिष्ठेत् सुस्थो रचार्थमाशुषः ।
शरीरचिन्तां निर्वर्त्य मैत्रं कर्म समाचरेत् ॥”
इति राजवल्गुभः ॥

तत्कृतं प्रातःकृतग्रन्थे द्रव्यम् । ब्रह्मणी
सूक्तैः । स तु एकमनुस्थितिकालः ।
“दैविकानां युगानानु सङ्गं ब्रह्मणो दिनम् ।
मन्वन्तरं तथैवैकं तस्य भागश्चतुर्दशः ॥”

इति लिङ्गपुराणदर्शनात् ॥
ब्राह्माहोरात्रः, पुं, (ब्रह्मणोऽहोरात्रः ।) ब्रह्मणो
दिनयामिन्यौ । स तु देवयुगसहस्रद्वयेन भवति ।
स च नृणां कल्पद्वयकालः । तत्र दिनसुदय-
कल्पः रात्रिश्च चयकल्पः । इत्यमरटीकायां
भरतः ॥

“दैविकानां युगानानु सङ्गं परिसंख्यया ।
ब्राह्ममेकमहर्षेयं तावती रात्रिरेव च ॥
तद्दे युगसहस्रान्तं ब्राह्मं पुण्यमहर्षिदुः ।
रात्रिश्च तावतीमेव तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥”

इति मानवे १ । ७३ ॥
ब्राह्मिका, स्त्री, (ब्राह्मी एव । संज्ञायाम् स्वार्थे वा
कन् अत इत्वच् ।) ब्राह्मणयष्टिका । इति
श्रुन्दरत्नावली ॥

ब्राह्मी, स्त्री, (ब्राह्मण इयम् । ब्रह्म + ब्रह् ।
टिलोपः । स्त्रियां डीप् ।) दुर्गा । यथा,—
“दृष्टदम्भशरीरं यदप्रमेयं प्रमाणतः ।
दृष्टदृष्टीर्षमित्युक्तं ब्राह्मी देवी ततः स्मृता ॥”

इति देवीपुराणे ४५ अध्यायः ॥
शिवस्वाम्यात्कान्तगर्भमाहकाविशेषः । सा
च ब्रह्मशक्तिः । सरस्वती । शाकभेदः । तत्-
पर्यायः । मत्स्याक्षी २ वयस्या ३ सोम-
ाक्षरी ४ । इत्यमरः । २ । ४ । १७७ ॥ चत्वारि
वोमलतायां । ब्राह्मीशाके इति केचित् । इति
श्रीकाव्यां भरतः ॥ (यथा, गारुडे १६६ अध्याये ।
“यथा त्रिकटुकश्चैव कवचं चूर्णसुत्तमम् ।
ब्राह्मीरसे भावितश्च मधुसर्पिसम्बन्धितम् ।